

ABBASİLER DÖNEMİ (H.255-270/MS.869-883) BAĞDAT'TA ZENCİ İSYANI VE ALİ B. MUHAMMED'İN ROLÜ*

THE ZANJ REBELLION IN BAGHDAD AND THE ROLE OF ALI IBN MUHAMMAD

Canan Özlem ÖZBERK**

Öz: Bağdat'ta Abbasiler döneminde ortaya çıkan zenci isyanı aslen beyaz olan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b.Muhammed öncülüğünde vuku bulmuştur. Aslen zenci olmayan birinin Zenci ayaklanmasında başat rol oynaması hem tarihsellik bağlamında toplum-içi güç mücadelesine en güzel örnek, hem de dönemin Bağdat kozmopolitliğinde Afrika etnik grubunun bu güç mücadelesindeki edilgen rolü anlamak açısından önemli bir referanstır. H.255/M.869'lu yıllarda, insan gücüne ihtiyaçtan dolayı Basra ve çevresindeki bataklık ve çiftliklerde çalışması için getirilen zencilerin ayaklandırılması sadece bulunduğu muhitte kalmamış kısa sürede Samarra, Bağdat, Güney Irak ve diğer ülkelere sıçramıştır. Zenci köleleri ayaklandırarak Abbasilere askeri ve mali külfet getiren Ali B. Muhammed, Abbasi Devleti'nin parçalanması ve güney bölgelerinin eski ihtişamlı dönemlerinin sona ermesinde temel aktör olmuştur. Bağdat'ta güvenlik açısından sıkıntı yaratan isyancı zencilerin ve bu ayaklanmada başat konumda olan lider Ali Muhammed'in kendi hâkimiyetlerini oluşturma girişimi başarısız olmuş ve Ali'nin öldürülmesi ile ayaklanma H.270/M.883'te son bulmuştur. Çetin geçen mücadeleler son bulsa da isyanın yaşandığı bölgeler; bölge halkı, yönetimi, ticari faaliyetleri, askeri ve ekonomik yapısı olumsuz etkilenmiştir. Bu çalışma, Ali b.Muhammed'in yazdığı şiirler, dini motif ve sembolleri kullanarak Zenci ayaklanmasını organize etmesinin altında yatan saikleri anlamak ve isyanın tarihsel retrospektifi, ortaya çıkartan faktörleri mercek altına almayı amaçlamaktadır. Dışarıdan bölgeye gelmiş bir lider olarak zencilerin ayaklanmasında başat rol oynayan Ali b.Muhammed'in Abbasi halifesini zayıflatma girişimi nihai hedefine ulaşmasa da, bölgenin istikrarını önemli oranda etkilemiştir. Bu makalenin sonuçlarından biri de, bir liderin -Ali b.Muhammed, aynı etnik kökenden olmamasına rağmen, kendi menfaati için merkezi otoritenin boşluklarını doldurarak ve insanların ırksal nefretini yönlendirerek bir toplum kitlesini yönetebileceği gerçeğidir.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Zenci, İsyan, Ali b.Muhammed, Kölelik, Muvaffak

Abstract: Zanj Rebellion that emerged in Baghdad during the Abbasid period has been orchestrated by Ali b.Muhammad who claimed to be descended from Ali, the son-in-law of Prophet Muhammad. Such rebellion led by a non-Black person played a leading role in the black uprising is good case to comprehend the intra-social power struggle in the context of historicity and an important reference in understanding the passive role of the African ethnic group in this power struggle in the Baghdad cosmopolitanism of the period. In H.255/A.869, the uprising of the Zanj, who were brought to work in the swamps and farms in and around Basra due to the need for manpower, did not only stay in the surrounding area, but spread to Samarra, Baghdad, Southern Iraq and other countries with a short time. Ali B. Muhammed, who created a military and financial burden on the Abbasids by

* Geliş Tarihi: 02.06.2023, Kabul Tarihi: 19.06.2023. DOI: 10.54132/akaf.1309187

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans öğrencisi, E-mail: canan.ozberk@hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0008-9937-7591

revolting the black slaves, became the main actor in the disintegration of the Abbasids and the end of the old glorious periods of the southern regions. Though, the rebellious Zanj has put Baghdad in trouble in terms of security, and the leader of this uprising, Ali b.Muhammad, failed in their attempt to build their own dominance, and the uprising ended in H.270 / M.883 with the murder of Ali. The magnitude of such revolt was so significant, since it had adversely influenced administration, commercial activities, military and economic structure of Baghdad. This article aims to understand the motives behind Ali b.Muhammad's organization of the Zanj uprising through using his poems, religious motifs and symbols, and to examine the historical retrospective of the revolt and the factors that revealed it. Although the attempt to weaken the Abbasid caliph of Ali b.Muhammad, did not reach its final goal, it significantly affected the stability of the region. One of the results of this article is that a leader, though he is not the same ethnicity, (Ali b.Muhammad) could led a mass of society by filling power-gap of central authority and direct people's racial hatred for the sake of his goals in line with his own interests.

Keywords: Abbasids, Negro, Rebellion, Ali b.Muhammad, Slavery, Muvaffak.

Giriş

Abbasiler dönemi, İslam tarihi açısından geniş bir yere sahip oluşu, dini, askeri ve birçok yönden tarihe ışık tutması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Abbasiler döneminin bu denli uzun oluşundandır ki bu döneme ilişkin birçok araştırma ve yazı kaleme alınmıştır (Bozan, 2013; El-Hibri, 2021; Samadi & Yüksel, 2008; Tor, 2017; Uluişik, 2019). Dönemin ilmi, ekonomik, sosyal ve etnografik zenginliği bir taraftan Bağdat merkezli yeni bir çekim merkezi inşa ederken, diğer taraftan halifenin ilgilenmesi gereken pek çok sorunu da ortaya çıkartmıştır. Bu sorunların başında da bazı bölgelerde meydana gelen ayaklanmalar yer almaktadır. Örneğin, Abbasiler döneminde Ermeniler'in yaşadığı bölge olan "Ermeniye" üzerindeki Abbasi politikaları ve Ermeniler'in Abbasi idaresine karşı çıkardıkları isyanlar neticesinde bölgede uzun yıllar hâkim olan Bizans İmparatorluğunun da desteğiyle 10. yy ortasından itibaren mevcut yer Abbasi idaresinden çıkmıştır (Bozan, 2013: 23). Zenci ayaklanması içerik olarak benzemese de Abbasi dönemi ortaya çıkmış önemli hadiselerdendir. Zenci isyanının Abbasi devletini uğraştırması ve uzun yıllar boyunca varlığını devam ettirmesi çalışma konumuzun ana teması olup isyanın ortaya çıkmasında kişinin rolü ele alınmıştır. Abbasilerin durumundan başlayarak, isyanın temel unsurları ve ortaya çıkış nedenleri, isyanın ortaya çıkmasında etkili olan şartlar, isyanın başlaması/yayılması, bitişi ve doğurduğu sonuçlar incelenmiştir.

Türkçe akademik literatürde Abbasiler dönemi Zenci isyanı ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Mehmet Azimlinin Selçuk Üniversitesinde 1994 yılında yazmış olduğu "Abbasi Dönemi Şii Karakterli İsyânlar" basılmamış yüksek lisans tezi, Abbasiler döneminde vuku bulan diğer ayaklanmalar ile beraber özeld e Şii karakterli ayaklanmaları incelemiştir. Abdullah Sağrı'nın Marmara Üniversitesi'nde 2002 yılında yazmış olduğu "Abbasi Döneminde Zenci Hareketi (255-270/869-883)" başlıklı yüksek lisans ilk örneklerindedir. 2005 yılında Mustafa Demirci tarafından kaleme alınan "Siyah Öfke Orta çağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı" başlıklı eser

ise, bu anlamda yazılmış en kapsamlı müstakil eserler arasındadır. Demirci'nin kitabı dört bölümden oluşup ilk olarak isyanın sebepleri ve bataklık bölgeden bahsedilmiş sonrasında da isyan süreci anlatılmıştır. Musa Baydar'ın yazdığı “Abbasiler Tarihinde Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları” isimli makale de bu alanda önemli eserler arasındadır. Baydar, makalesinde isyanın temel unsurlarına, liderine değinmiş, ortaya çıkardığı sebepleri, kolaylaştırıcı nedenleri, akabinde sonuçlarıyla isyanı ele almıştır. Bunun yanında Sümeyye Ulu'nun yazmış olduğu “Zenci İsyanındaki Mezhebi Unsurlar” adlı makalesi de diğer önemli bir çalışmadır. Ulu'nun eserinde ise genel itibariyle mezhepsel boyut ele alınarak özelde isyanın altında yatan sebepler ve son olarak da isyanın ortaya çıkardığı sonuçlardan bahsedilmiştir.

İsyan Öncesinde Abbasiler Dönemine Kısa Bakış

Zenci isyanının anlaşılabilmesi, isyanın altında yatan nedenlerin kavranabilmesi için ana unsur olan Abbasi devletinin ve konjonktürel durumunun öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir. Bilindiği üzere Abbasi devleti İslam tarihinin en uzun ömürlü (H.132-656/M.749-1258) devletlerinden birisidir (Baydar, 2007). Genel anlamda çeşitli tarihlere ayrılan bu dönem üç farklı şekilde ele alınabilir. Birinci dönem güçlü halifeler dönemi, ikinci dönem siyasi gücün Abbasi halifesinin elinde olmadığı; Türk komutanlarının, Büveyhilerin ve Selçukluların etkisini hissettirdiği dönem olurken, üçüncü dönem ise halifelerin eski gücünü yeniden ele geçirmesi sonucu bulunduğu bölgelerde söz sahibi olduğu dönem olmuştur.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Zenci isyanının çıktığı dönem Türk komutanların etkisi olduğu görülmüştür. Tarihçiler bu dönem için, Abbasi hilafetinin çöküşünün başlangıcı değerlendirmesi yapmaktadırlar (Baydar, 2007). Türk komutanların yönetimde olmaları, etkin duruma geçmeleri ile halifeler onların yanında kukla durumuna düşmüş, yeteneksiz halifelerin elinde merkezi otorite zayıflamıştır (Baydar, 2007: 6). Merkezi otoritenin zayıflaması ile halk yönetime karşı ses çıkarmaya başlamıştır. Otoritenin zayıflaması, saray kadınlarının Abbasi yönetiminde ön plana çıkmaları, ayaklanmalar vb. olaylar sonucu Abbasi hilafeti çok vahim duruma düşmüş, devrilmesine ramak kalmıştır. Hilafetin bu durumlara kadar gelmesinde Abbasilerin Araplardan önce Türklere ve İranlılara güvenmesi, Şii faaliyetleri; halifelerin Emevi hanedanını şiddetle cezalandırıp onları işkenceye tabi tutması (Baydar, 2007), halifeler üzerindeki Türk yöneticilerin baskıları, dinsiz grupların devletin otoritesinde olumsuz etki yaratıp otoriteyi bozmalarına sebep olması gibi faktörler örnek olarak gösterilebilir.

Yine Abbasi devletine oldukça zararı dokunan Babek isyanı ise Ebû ‘Abbâs el-Memûn Abdullâh bin Hârûn Reşîd devrinde isyan bayrağını açmış ve hilafete geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir (Çelik, 2006). Me'munun hâkimiyeti, kazandığı zaferler ve zamanla desteğini aldığı topluluk grubu ile önüne geçilemeyecek düzeyde büyümüştür. Siyasi, ideolojik ve de iktisadi alanda oldukça zarar meydana getiren bu isyan feodal toprak anlayışını geliştirmiş ve hilafeti kontrol altında tutmak zorlaşmıştır

(Çelik, 2006: 97). Bu süreç ise hilafetin çöküp parçalanmasına değin gitmiştir. Ebû İshâk “el-Mu‘tasım bi’l-Lâh” ‘Abbas bin Hârûn er-Reşîd’ in ölümünden sonra hilafetin hazinesinde toplam 8 milyon dirhemin kaldığı (Baydar, 2007) ve Babekilerle yapılan savaşın ardından hilafetin iktisadi açıdan çöküşe yaklaştığı görülmektedir. Zenci isyanı ve Karmati hareketinin temelinde de Babekiliğin önemli etkisi vardır (Baydar, 2007, s. 10). Türklerin, Babekilere karşı savaşabilecek güçlü, cesur, savaşmayı bilen, bölge şartlarına uyum sağlayacak özelliklere sahip olduğu dile getirilmiştir (Baydar, 2007). Araplar orduda geri plana itilmiş ve Türkler öne geçmiştir. Yani Müslümanlar bölgede daha çok sözü edilir hale gelmiştir.

Abbasi halifelerinin başkentinin değiştirilmesi ve Samarra’ya taşınması Türk komutanlar arasında rekabeti doğurmuş, bu durum da halifelerin ordunun gücüne dayanarak hareket etmesi sonucunu doğurmuştur. Mu‘tasımdan sonra halife olan Mu‘tezi Bağdat’ı kuşatmış ama çok geçmeden Bağdat düşünce, diğeri gibi o da idam edilmiştir. Mütevekkil’in öldürülmesinden Zenci isyanının çıktığı zamana kadar geçen sekiz yıllık sürede (H.247-255/M.861-869) Abbasi hilafetine dört ayrı halife geçmiştir (Baydar, 2007). Halifelerin başarısızlıkları, Zencilerin ayaklanmasına, Karmatilerin isyanına ve Zeydilerin harekete geçmesine elverişli ortam oluşturmuştur (Baydar, 2007: 11). Başkent ise yine eskisi gibi yeniden Bağdat olarak değişmiştir.

Türklerin bu bölgede etkili olmaya başlamasıyla halifelik ve hilafet kavramları oldukça değişim göstermiştir. Bu noktada Abbasi hilafetinin içine düştüğü durum ve otoritesinin zayıflığı göz önüne çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeler; siyasi, askeri, iktisadi ve de ekonomik yönden isyanların artmasına, iç karışıklıkların çoğalmasına sebebiyet vermiştir. Özetlemeye çalıştığımız gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Ali b.Muhammed isyan hareketine, halife Muntasır’dan (H.247-248/M.861-862) sonra Bahreyn’de başlamış, Mühtedi (H.255-256/M.869-870) zamanında da Basra’da ayaklanmıştır (Baydar, 2007, s. 13). Bahse konu kişinin rolü üzerinden açıklanır ise Ali b.Muhammed, halifelerle mücadelelere çıkıp öncü olma yolunda ilerlemiştir.

İsyanın Temel Unsurları Ve Ortaya Çıkış Aşaması

Zenci isyanının temel unsurları; Zenci İsyanının lideri Ali b. Muhammed, Zenci köleler ve isyana katılan diğ er gruplar olup çalışmada kısa bir şekilde bu unsurlara değinilmek istenmiştir. Şöyle ki; Zenci isyanının ortaya çıkmasında lider olan Ali b. Muhammed, doğduğu köyde bir süre yaşamını idame ettirdikten sonra isyanın ortaya çıktığı Basra’ya gelmiştir. Kimileri onun nesebinin Fars kökenli, kimileri de Arap veya Alevi olduğunu söylese de o, kendi soyunun Hz. Ali’den geldiğini bilhare öne sürmüştür (Demirci, 2021). Nesebinin farklı gösterilmesindeki amaç kendi çıkarlarını gerçekleştirmek üzerine olup çıkarları doğrultusunda düşüncelerini devlet nezdinde şiir ve yazılarla kaleme alarak anlatmıştır. Türk komutanlarının etkili olduğu dönemde Samarra’da olan Ali b. Muhammed, H. 249/M.863’te Bahreyn’e geçmiştir. Soyunun Hz. Ali’den geldiğini iddia edip aslında etrafında topluluk oluşturmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda Basra’ya giden Ali, yine insanları kendi tarafına çekmek için dini

sembollerle kendisini ilişkilendirmiştir. Fakat başarılı olamayarak ismini değiştirip Bağdat'a gitmiştir. Basra'da kaldığı dönem sırasında Zencileri ve onların kötü yaşam tarzlarını görmüş; amaçları doğrultusunda Zenci köleleri kullanarak efendilere, yer sahiplerine ve devlete karşı fiili isyanları alevlendirmiştir. Aslında kendisi akıllı, zeki, kurnaz, eğitilmiş, bir yerin ortamına göre davranan (Baydar, 2007: 20) biri olup amaçları doğrultusunda siyasi kişiliğinin de etkisiyle Zenci köleleri yanına çekmiş, karargâh ordusu kurarak faaliyetlerine başlamıştır. Eşitsizlikleri, ahlaksızlıkları, gayrimeşru vergileri vb. her fırsatta dile getirmeyi ihmal etmeyip Zencilerin bu kötü durumunun İslam'la bağdaşmadığını söyleyip karşı çıkmıştır. Bahreyn, Bağdat ve Basra'da isyan hazırlıkları olduğu yıllarda Zeydi isyanları da gündeme gelmiştir.

İsyanı oluşturan bir diğer unsur ise Zenci Köleler olup aslında isyanın insani boyutunu teşkil etmektedir. Abbasiler zamanında İslam toplumu genel olarak “havas” ve “avam” denilen iki tabakadan oluşuyordu (Baydar, 2007: 31). Bunun yanında Slav, Rum, Zenci menşeleri de içinde barındırmıştır. Mısır, Kuzey Afrika ve Kuzey Arabistan köle ticaretinin en önemli pazarları idi. Emeviler ve Abbasiler döneminde köle edinme yolları farklı şekillerde olmuş, Abbasiler, İslam toplumları gibi savaş esirliğinden faydalanmamıştır. İnsan gücüne duyulan ihtiyaç ile ortaya çıkan köle ticareti Zenci kölelerin Irak bölgesindeki nüfusun çoğalmasına sebebiyet vermiş, sadece siyahî Zencilerden değil; Kürt, Türk ve Deylemliler beyaz kölelerin de nüfusunun arttığı görülmüştür.

İsyanı anlayabilmek için öncelikle “zenci” kelimesinin anlamının verilmesi gerekmektedir. İbn Manzur Lisanu'l-Arab'da “Zenc” kelimesinin hayvanlar için kullanıldığında “çok susamak”; insanlar için kullanıldığında da “susuzluktan bağırsakları kabız olup, yemek içmekten kalmak” manasında Arapça bir kelime ve Zencilerin de Sudanlı bir insan sınıfı olduğunu ifade etmektedir (Baydar, 2007: 33). Kökeni Farsça ve Arapça dayanan kelime Doğu Afrika sahillerinde yaşayan ırka verilen ad olmuştur. Ancak zamanla bu kelime bütün siyah Afrikalılar için kullanılır hale gelmiştir. Türkler tarafından siyahî insanlar için Zenci ifadesi kullanılsa da genellikle Doğu Afrika'dan çalıştırılmak üzere kölelik için Irak; Bağdat, Basra, Samarra'ya getirilen ve Ali b. Muhammed önderliğinde hareket edip ayaklanan Zenci köleler için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Zenciler, Afrika'da yaşayan birkaç siyah ırktan sadece birisidir (Baydar, 2007: 35).

Zenciler, kölelik için Irak'a geldiğinde İslam toplumu içerisinde az nüfus alanına sahipti. Köle ticaretinin geçmişi eskiye dayanmakla birlikte, Mısırlı Firavunlar döneminde Afrika'dan kölelerin getirilip çalıştırıldığı görülmektedir (Özer, 2007). Bu dönem köle sayısı az olsa da Doğu Afrika'daki tüccarlar tarafından satın alınan Zenci kölelerin nüfusu kurulan pazarlarla birlikte her geçen gün artmıştır. Doğu Afrika sahillerinden getirilen köleler, genellikle Irak/Basra bölgesinde kullanılmak üzere alınmıştır. H.I. asırdan H.III. asra kadar Zenci kölelerin, Irak özellikle de Basra'da nüfusunun arttığı görülmektedir. Bunun ortaya çıkmasındaki

neden ise Abbasiler devletinin ekonomik düzeyde iyileşmesi ve doğal olarak halkın ekonomik gücünün, refah düzeyinin artması ve çalıştırılacak insan gücüne ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Zenci kölelerin bir kısmı toprakta, bir kısmı ev işlerinde bir kısmı ise orduda görevlendirilerek insan açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Güçlü, enerjik, cesur, hastalıklara dayanıklılık gösteren bünyeleri, yenedünyada üretilen -özellikle de pirinç- ürünler hakkında bilgi sahibi olmaları, efendilerine bağlı olmaları onların seçilmesinde önem arz etmiştir.

Kölelik durumundan memnun olmayan Zenciler, isyandan önce belirli zamanlarda başkaldırma girişimlerinde bulunmuştur. Yaşanan olaylar kapsamında isyanların ilki Mus'ab b. Zübeyr'in olayı olmakla birlikte ikincisi Haccab b.Yusuf'un valiliği sırasında yine Basra yakınlarında gerçekleşmiştir. Bu olaylar sonucu birçok Zenci kılıçtan geçirilmiştir. Yine Mansur'un hilafeti sırasında kırk kişilik Zenci grubu ayaklanarak Furat bölgesinin aşağı bölümünde yaşayanları sürmüş ve Übüllü'de katliam yapmışlardır (Baydar, 2007: 39).

İsyanlardaki amaç zencilerin kendilerini içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtarmak olmuştur. Zencilerin birçoğu geldiği yere dönme arzusuyla isyan başlatırken kimisi de hürriyetine kavuşmak için mücadele etmiştir. İsyana katılan kölelerin tam olarak sayılarının ne kadar olduğu bilinmese de Abbasi ordusunu çoğu yerde hüsrana uğratacak boyutlarda olduğu görülmektedir. Ali b.Muhammed'in etrafında sayıca fazla köle yer olsa da desteklemeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ali'nin yanında yer alan Zenci köleler kimi kaynaklara göre üç ana grup şeklinde ayrılırken kimi kaynaklara göre de altı gruba ayrılmıştır (Demirci, 2021).

Siyah ırktan kimi toplumlar ve Zencilerin dışında hilafete kızarak isyana katılan başka grupların da olduğu görülmektedir (Baydar, 2007). Zencilerle anlaşarak isyana katılan Bedevilerden örnek verilebilir. Basra'da çıkan isyana zencilerle ortak hareket ederek yardım eden Bedevilerin yanında işsiz ve avare grubun, isyanda maddi/manevi büyük katkıları olmuştur. Keza köylülerin yardımı olmasaydı Ali, ordusunun geçimini bu kadar iyi idame ettiremezdi. İsyana yardım eden siyahî askerler, köylü köleler, hariciler ve çiftliklerden katılanlar, Bedeviler ve komutanların yanında eski Emevi valisinin torunları da destekte bulunmuştur. Türk grubu olan Bellaliyye'nin içindeki kişilerde Zencilere katılıp destekte bulunmuştur.

Sonuç itibariyle isyanda etkili olan büyük bir kesimin siyahî ırktan olan zenci köleler olduğu görülse de diğer yardım eden grupların olduğu da inkâr edilemez bir gerçek olup, Zenci isyanından bahsederken yalnızca Basra ve Tuzla çiftliğinde çalışan Zenciler bu isyanı gerçekleştirdi demek doğru olmayacaktır (Baydar, 2007). İsyanın altında yatan iktisadi, içtimai ve siyasi sebeplerin yanı sıra genel anlamda Basra çevresindeki bataklık arazilerinin olduğu çiftliklerde çalıştırılmak üzere insan gücüne ihtiyaç duyulması Zenci isyanının ortaya çıkmasındaki ana sebep olmuştur.

İsyanın ortaya çıkmasında coğrafi arazi yapısının etkisine bakılacak olursa;

bölgede bulunan çok sayıda bataklık, nehir ve de kanallar bulunmaktadır. Zenci isyanının ortaya çıktığı yer, “Basra ile Vasıt arasındaki bataklık bölge (Batiha) ile, Fırat ve Dicle'nin birleştiği “Dicletü'l-Avra” (Sattü'l-Arab) denilen, yüzlerce nehir ve binlerce su kanallarıyla örülü bir coğrafyadır (Baydar, 2007: 44). Kimisine göre bozuk ve çarpık iktisadi durum isyandaki ana sebepken kimisine göre de zenginlik ve ekonomik imkânların artması Zenci isyanını ortaya çıkarmıştır (Baydar, 2007). Basra bölgesinde arazilerin durumunun değişmesi Afrika'dan yüz binlerce kölenin gelmesine sebebiyet vermiştir. Bölgede o dönem yalnızca Zenci ayaklanması değil Karmatilik ve İsmaililik hareketleri de yaşanmıştır (Konak, 2018). İktisadî sisteminin değişmesi, verimli arazilerin zenginlere geçmesi vs. Zenci isyanını kolaylaştıran sebepler olmuştur. Mevcut arazi sistemi ve zirai üretimin etkisinin yanında isyanda etkili olan insani unsurun Zenciler olduğu görülmektedir. İsyanı tetikleyen unsurların içinde Zenci kölelerin kötü yaşam şartları, ağır geçim ve çalışma ortamı da sayılmaktadır. Genellikle bataklık arazilerinde, ev işlerinde ve de orduda çalışan Zenci kölelerin hürriyetleri yoktu. Karınlarını doyurabilmek için neredeyse karın tokluğuna çalışıp ellerine hiç para kalmayacak şekilde hayatlarını idameye zorlanmışlardır. Yedikleri az miktarda yemek onların hasta olmasına sebebiyet verecek kadar az ve de yetersiz miktardaydı. Hatta sıtma ve veba gibi hastalıkların da yayılmasına sebebiyet vermiştir. Buna ilaveten vekillerin ağır çalışma koşulları ve iş zulmü de tüm bu yaşananlara ek olmuştur. Burada bazılarının dayanamayıp ses çıkardığı, baş kaldırdığı görülür.

Ali b.Muhammed ile Zenci kölelerin tanışması ise bu yaşananlar vesilesiyle olmuştur. İsyan için konuşmalar yapan Ali b.Muhammed zencilerin çalışma yaşamını, gördükleri zulmü, kötü yaşam şartları gibi olayları dile getirmiştir. İsyanı hazırlayan en önemli sebeplerden birisi arazi yapısının değişmesi, verimli toprakların zenginlerin eline geçmesi ve ihtiyaç duydukları insan gücüyle birlikte zencilerin bu bölgelere gelmesi olmuştur. Ali b.Muhammed'in de etkisiyle isyanlar hız kesmeden devam etmiştir. İsyanı kolaylaştıran sebepler arasında merkezi idarenin zayıflığı ve Şii isyanları yer almaktadır (Demirci, 2021: 78).

Abbasi devletinde Türk komutanların hilafetin gücünden daha üstün konuma gelmeleri merkezi otoriteyi zayıflatmıştır. Sık sık halife değişimleri merkezi, kaosa sürüklemiştir. İşte Zenci isyanı siyasi gücün zayıfladığı ve istikrarın kaybolduğu böyle bir ortamda, Muhtedi zamanında (H.255) başlamış, Mu'temid zamanında (H.256-279/M.870-892) yayılmış ve ancak on dört yıl sonra bastırılabilmiştir (Baydar, 2007: 44). Ali b.Muhammed bu siyasi kaosta rahat hareket edebileceğini düşünmüş, ikinci olarak da bağımsızlık hareketlerini takip edip arkasından giderek planlarını oluşturmuştur. Ali'nin ilerlemesini sağlayan bir diğer etken Şii kökenli isyanlar olmuştur. Çünkü bunlar hem devleti meşgul etmiş hem de Ali'nin etrafına isyancı kişileri toplamasına ön ayak olmuştur. Zenci isyanının vuku bulduğu dönem sadece bu olayla değil Şii kökenli isyanlarla da bağımsızlık mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Görülür ki diğerleri gibi Zenci isyanları da Ali b.Muhammed önderliğinde yapılmış ve yayılmıştır.

Ali b.Muhammed etrafına taraftar toplamak için, Hz. Ali'nin soyundan geldiğini vurgulamış ayrıca kişisel özelliklerinin de etkisiyle çoğu insanı kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bunun yanında dini kullanarak Zencileri efendilerine karşı kıskırtmış, kutsal değerleri istismar etmiştir. Bu noktada Hz. Muhammed'in ve İslam dininin kölelere yaklaşımı konusunda; İslam dininde zorlama, ağır yaşam şartlarında çalıştırılma ve temel ihtiyaçlardan mahrum bırakma gibi hususlar bulunmamaktadır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere isyanı kolaylaştıran ve hazırlayan sebepler doğrultusunda Ali b.Muhammed'inde liderliğiyle isyan, Basra çevresinde on beş yıl kadar sürmüştür.

İsyanın Ortaya Çıkması ve Gelişim Süreci:

Ali b.Muhammed'in önceki yıllarda Basra yakınlarında konakladığı yerde Zenci kölelerle tanışma süreci gerçekleşmiş olup; arazi sahiplerine ve hilafete başkaldırışın ilk adımını atmaya burada karar vermiştir. Hemen harekete geçen Ali b. Muhammed Zenci kölelerle de sürekli temas halinde bulunmayı eksik etmemiştir. Kendisini ilk olarak "Emirü'l-Müminin" olarak tanıtan Ali; faaliyetlerini ilk etapta gizli yürüterek etrafındaki insani destek sayısını çoğaltmayı amaçlamıştır. Gösterdiği hürmetkâr tutum ve davranışlarıyla da isyanı başlatan Zencilerin gönlünde taht kurmayı başarmıştır. Mamafih cezp edici bu vaatler ve davranışlarla kısa sürede Ali'nin etrafında çok sayıda Zenci köle toplanmaya başlamıştır. Artık dayanamayıp özgürlüğüne kavuşmak için kaçan Zenci kölelerin Ali b.Muhammed'e sığınmaları sahiplerini rahatsız etmiştir. Geri dönmeleriyle ilgili isteklerde bulunulsa da Ali, onları geri vermeyerek zenci kölelerinde Ali'den başka sığınacak yolunun kalmadığını göstermiştir.

Dini sembollerle de kendini bağdaştıran Ali b.Muhammed; hem gönülleri hoş ediyor hem de iletişimin kuvvetli olması için Arapça bilmeyen köleleri bile bilenlerle entegre etmeyi amaçlıyordu. Akabinde Zenciler ve Himyeri arasındaki olayın meydana gelmesi Ali'nin tarafında olan ve olmayanlar arasında ortaya çıkan ilk karşılaşma olmuştur. Edinilen bu kazanımla birlikte Ali ve Zencilerden oluşan ordusuna güven gelmiş, bu başarı ile gerekli teçhizatları temin için belli başlı köyler yağmalanmaya gidilmiştir. İnsanları katledip ganimetleri ele geçirmeleri onların gücüne güç katarken o bölgelerde yaşayan insanlar Zenci liderlerinin huzuruna giderek yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine birçok Zenci kılıçtan geçirilmiş, esir edilenler ise liderin emirleri doğrultusunda öldürülmüştür. Görülür ki isyancı Zencilerin düzenli Abbasi ordusuyla ilk kez karşılaşmaları bu olayların yaşanması sonucu olmuştur.

Edindiği başarılar Ali b.Muhammed'e birçok düşman kazandırmıştı. Hal böyle olunca kendini ve ordusunu koruma amaçlı istihbarat toplama yolunu seçip düşmanlarından bir nebze de olsa korunmayı yeğliyordu. Arazilerin bataklık, şeker kamışı ve hurmalık olması durumu da pusu kurmak için uygun koşulların doğal olarak oluştuğunu göstermektedir. Bu da Ali'nin başarısına başarı katmış, her gittiği yerde çevre nehir ve köyleri yağmalamaları sonucu çok sayıda mal ve teçhizata da

kavuşmuştur. Aslında Ali b.Muhammed'in amacı Basra'daki zengin şehirleri ele geçirmektir. Bu doğrultuda hareket ederken kalabalık halk grubu Zencilere saldırmıştır. İlk etapta geri çekilen Zenciler, Basralıların ani saldırısıyla kılıçtan geçirilmiş ve büyük bir zafiyete uğramışlardır. Basra halkının direnişiyle Zencilerin gemileri yağmalanmış, Ali b.Muhammed ise Zencilerin karamsar düşüncelerinin önüne geçebilmek için başta zafiyet sayısını vermemiştir. Ancak yinede başarısız olduğu görülmektedir. İlerleyen zamanlara gelindiğinde Ali b.Muhammed tarafından bu kez Basra ordusu tuzağa düşürülmüş, bir kısmı öldürülürken bir kısmı da katliama maruz kalmıştır. Ali b.Muhammed liderliğindeki bu savaş, Zenci isyanı açısından bir dönüm noktası olmuştur (Baydar, 2007: 64).

Zencilerin bu başarısı artık Basra halkı tarafından hafife alınamayacak kadar büyük olmuştur. Ayaklanmanın üstesinden gelemeyen Basra halkı halifeden yardım talep etmiştir. Yardım talebi üzerine bölgeye vali ataması gerçekleştirilmiştir. Bu sırada Ali'de Basra şehir merkezi hedefini ele geçirmek için gemi ticaret mallarını yağmalama ve yolları kesme girişimlerinde bulunmuştur. Böylece Ali b.Muhammed sadece toprak üzerinde değil denizlerde de korkulan biri haline gelmiştir.

İsyanın yayılması aşamasına geldiğimizde: Aslında Ali b.Muhammed Basra'da şehir merkezini ele geçirmeyi hedefliyordu. Ama öncelikle bölgenin limanlarından olan Übülle'ye yönelmiş; hem karadan hem denizaltından saldırarak Übülle'yi ele geçirmiştir. Übülle halkından çok sayıda insan ya kılıçtan geçirilmiş ya da denizde boğularak can vermişti. Ali ve Zenci ordusu duruma müdahale ederek Ahvaza gitmiş ve Zenciler gelene kadar halk ve asker şehri boşaltmıştır. Yağmalarla gitgide kalkan ve kuvvetlenen Zenciler için Basra'da karşı çıkacak askeri bir güç bulunmuyordu. Türk komutanları ve Zenciler arasında bir arbede yaşanmış ve zenciler hapsolsa da bir sonuç elde edilememiştir. Çünkü Zenciler sabaha karşı askerlerin çoğunu öldürüp karargâhı ateşe vermiştir. Güç mücadelesi sonunda Türkler, halife Muhtedi'yi makamından indirip, yerine Mu'temid Alallah Ahmed b. Mütevekkil'i H.15 Recep 256/M.18 Haziran 870'de halife olarak seçmiştir.

Zencileri bastırmak için gelen Abbasi ordusunun yenilgiye uğraması Ali b.Muhammed'e fırsat yaratmış ve daha temkinli olarak Basra'ya girmesine ön ayak olmuştur. Zenci kölelerin Basra'ya girmesinin nedenini düşündüğümüzde, efendilerinin genellikle o bölgelerde yaşaması, kötü yaşam koşullarının o bölgede daha çok olması zencilerin intikam almak için o bölgeye yönelmesine sebebiyet vermiştir. Ali b.Muhammed Basra için bazı tedbirleri almayı denemiştir ve bu da sonuç vererek Basralı halkın bölgeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun yanında erzak yolları kapatılmış, kafileler ve kervanlar düzensiz hale gelmiştir. Kısacası zenci lideri Basra'ya karşı bir çeşit ekonomik ve askeri ambargo uygulamıştır. Basralı yöneticilerin yeterli tedbiri alamamasından ötürü isyancı Zenciler kolayca şehrin kenar mahallelerine girebilmiştir. Hazırlıkları biten Ali b.Muhammed ve tarafları isyanı başlatmış, her taraf yakılıp/yıkılıp önlerine çıkan herkes öldürülmüştür.

Zenci köleler isyan sırasında Kelimeyi Şahadet getirerek isyanı sürdürmüş, bölgede bulunanlar kılıçtan geçirilmiş, çok az kişi kurtulmuştur. İsyancıların şehirde acımasız hareket etmelerinin yanında birde üstüne bölgede yangın çıkması cabası olmuştur. İnsanlar hem öldürmüş hem de yağmalanmıştır. Birkaç gün süren bu katliam; kıtlık ve açlıkla, yağmalamalarla, kadın ve kızların esir alınmasıyla devam etmiştir. Kıyım ve katliamın ardından Ali b.Muhammed bölgeden ayrılıp bataklık bölgeye geri dönmüş, geriye kalan halk ise canlarını kurtarmak için kaçmaya başlamıştır. Mes'udi, bu saldırı ve baskında Zencilerin Basra'da üç yüz bin insanı katlettiğini yazmaktadır. Fakat diğer kaynaklarda da görülür ki ne zaman bakımından ne de teçhizat bakımından bu mümkün değildir.

Köyden ayrılan Ali b.Muhammed, yanında bölgede yaşayan halkı da götürüp Zencilere köle olarak dağıtmıştır. Hz. Ali'nin soyundan geldiği söylenen Ali'nin yine o soydan gelen insanları cariye/köle/hizmetçi yapması çok gariptir. Basra'da meydana gelen bu isyanlar bölgede yaşayan insanların hem psikolojik olarak hem de fizyolojik olarak olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Ölenlerin yanında sağ kalanlarda köle olarak dağıtılmıştır. Kısacası Basra'nın düşüşüyle efendiler köle; köleler efendi olmuşlardır.

Zencilerin bu isyandaki başarısı onlar için büyük bir zafer olsa da Abbasi devleti için çok büyük bir yıkımdır. Keza ülkenin diğer bölgelerinde de isyanların başlamasına, halkın Güney Irak'taki devlete güveninin kırılmasına ve ümidini kesmesine neden olmuştur. Bütün bunlara ek olarak baktığımızda Zenciler Basra bölgesine niçin katliamlar yapmıştır? Bu soruya dört başlık altında cevap verilebilir. Birincisi, köle olarak çalışan zencilerin efendileri tarafından hor görülmeleri, çalışma koşullarının kötü olması nedeniyle temel yaşamsal haklarından mahrum olmaları onların kin ve nefret beslemesine sebebiyet vermiştir. İkincisi, isyancı Zencilerin kendilerini güçlü göstermek için girdiği çabaların bir sonucu olarak isyan meydana gelmiş olabilir. Üçüncüsü, o bölgenin zenginliğinin ele geçirilmek istenmesi olabilir. Son olarak, aile ortamından mahrum kalan kölelerin merhamet duygularının olmaması buna ek olarak Bedevi ruhunun yansması olarak katliam ve isyanların ortaya çıktığı söylenebilir.

Abbasi hilafeti büyük kayıplara uğradığı bu yıkım karşısında harekete geçmiş fakat çok da etkili olamamıştır. Görevlendirilen komutan Müflihin ordusuyla birlikte karargâh kurmasının ardından Ali b.Muhammed'de karşılıksız kalmayıp zenci kölelerin saldırıya geçmesini emretmiştir. Yapılan savaşta da yine Zenci kölelerin zaferle ayrıldığı görülmektedir. Muvaffak ile girilen isyanda ise Zenci liderinin komutanı yakalanmış ve öldürülmüştür. Yahya'nın öldürülmesi Ali b.Muhammedi ve tarafları olan isyancı Zencileri yasa boğmuştu. Çünkü bataklık bölgede kontrolü komutan Yahya sağlamıştı. İlerleyen yıllarda salgın hastalık ve vebanın artması ile bölgeden ayrılan Muvaffak çok güçlü bir ordu ile geri dönmeyi amaçlamıştır. İki taraf yeniden savaşa girmiş ilk etapta durum Muvaffak ve ordusunun lehine olurken sonrasında isyancı Zenciler üstün gelmiştir. Yaşanan bu olayla birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Ahvaz ile isyancı Zenciler arasında da mücadelenin olduğu görülür. Zencileri hezeyana uğratan ve bölgeden kaçırarak kişi ise Müflih olmuştur. Zencilerin bazıları kaçmayı başarsa da çok sayıda isyancı Zenci öldürülmüştür, kalanları da esir alınmıştır. Abbasi ordusunun zencilerin gemilerine el koyması, teçhizat sevkiyatlarının engellenmesi vb. yaptırımlar doğrultusunda Zencileri üç bölgeden sıkıştırma planı başarılı olmuştur. Sonraları iki Türk komutanın bertaraf edilmesinden sonra isyancı Zenciler saklandıkları yerden çıkmışlardır. Ve bahsedilen bölgelerde rahatça faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ateşkes anlaşmaları ve Abbasi kuvvetinin yetersiz olması ile isyancı Zencilerin hareket alanı genişlemiş ve böylece katliamlarda bulunmuştur. Vasıt, Zencilerin eline geçince Bağdat'a biraz daha yaklaşmaları mümkün olmuştur. Artık Vasıt o zamana kadar Zencilerin kuzeyde ulaştıkları en uç nokta olmuştur. Anlaşmazlıklar uzlaşma sonucunda çözülmüştür.

Zenciler arazileri kontrol altına alınca Abbasi devleti ekonomik olarak maddi sıkıntıya girmiştir. Kanal açmak için liderlerinden izin alan isyancı Zenciler bölgeye gittiklerinde ani bir baskın ile öldürülmüştür. Ceceraya'ya da saldıran zenciler bu doğrultuda Bağdat'a iyice yaklaşmışlardır. Saffariler ve Abbasilerle girilen mücadelede Saffarileri yenilip Ahvaz'a çekilmesi üzerine üçlü mücadele başlamış; Saffariler ile Zenciler yakınlaşmıştır. Fakat düzenlenen ani baskınla zafiyetler ortaya çıkmıştır. Bunun gibi birçok mücadele verilmiştir. Anlaşıldığı üzere ortaya çıkan zorunluluklar tarafları ittifak kurmaya zorlamıştır. Kürtlerle ortaya çıkan mücadelede Muhammed'in adamları Zencileri yalnız bırakmış Zencilerde oldukça büyük zafiyete uğramıştır.

İsyanın yayıldığı alan ve sebeplerine bakacak olursak: Basra yakınlarında başlayan Zenci isyanı, H.265/M.879'da artık en geniş sınırlara ulaşmıştır. On yıl devam eden bu isyan Zencilerin hâkimiyet alanını Basra'dan Bağdat'a taşımıştır. İsyân bölgeyi coğrafi, ekonomik olarak kötü etkilemiş, ölümler ve esir zafiyetleri yaşanmış, kadınlar ve kızlar köleliğe/cariyeliğe sürüklenmiştir. Geniş alanda meydana gelen isyan hem Abbasi devletinde hem de Bağdat'ta güvenlik problemlerini de beraberinde getirmiştir. Genellikle deniz ticareti ve çiftliklerin olduğu bölgede ortaya çıkan isyan başka alanlara da yayılım göstermiştir. İsyân edilen alanlar fakirleşirken Zencilerin kurdukları şehir hızla yükselişe geçmiştir.

İsyanın Bastırılması ve Sonuçları

Abbasilerin doğuda ve batıda birbirinden farklı isyanlarla mücadele etmesi Zenci isyanının belli bir coğrafyada değil de birçok alanda nüfus etmesine sebebiyet vermiştir. Şii ve Harici isyanları bu isyanların en önemlilerini oluştururken Abbasilerin en gözde şehri Basra'yı, Zenci isyanını oluşturan kitle hâkimiyeti altına almıştır. 269/881 yılının başında bölgeye tekrar gelen Muvaffak, Zencilerle mücadeleye girmiş ve zencilerin başşehri olan Muhtara'yı hâkimiyeti altına almıştır. Aslında Zencilerin de Abbasi devletinin bütün imkânlarını kullanıp/fırsat bilmesi açtığı su kanalları,

barajlar vb.den anlaşılmaktadır. İlk başlarda yara alan Muvaffak, 270/883 yılında tekrar ordunun başına geçmiş ve bu zamana kadar komuta ettiği saldırılardan en güçlü olanını başlatarak dört ay süren şiddetli çatışmaların ardından şehri ele geçirmeyi başarmıştır (Ulu, 2022: 85).

Zenci olmayan lider öncülüğünde başlatılan ve 14 yıl süren Zenci isyanı sonunda bastırılmıştır. Tüm bu olan bitenin ardından Zenci lideri Ali b. Muhammed, Muvaffak'ın kararlı ilerleyişi neticesinde öldürüldüğünde 48 yaşındaydı. Ali b. Muhammed öldüğünde etrafında kimsenin kalmadığı görülmüştür. Ali b. Muhammed'in 14 yıl süren isyan sürecinde başarıların yanında başarısızlıklara da rastlamak mümkündür. Köleleri bir araya getiren Ali b. Muhammed, diğer grupları bir araya toplayamamıştır. İsyancı Zencilere köylülerin ve bölgedeki işçilerin yardım ettiği görülmektedir (Ulu, 2022). İnsani güç ihtiyacının giderilmesi için Doğu Afrika'dan getirilen Zenci köleler azınlık ölçütünün ortaya çıkması ile dini temelli düşmanlık ortaya çıkmıştır. Beyaz ve siyahlar arasındaki anlaşmazlıklar, hilafet tarafından zencilerin hor görülmesi gibi sorunlar da yaşanmıştır. Bedevilerle Zencilerin işbirliği yapmaları ilk etapta iyi bir müttefiklik durumunu gösterse de ilerleyen dönemlerde ilişkiler kötüleşmiştir.

Abbasi hilafeti açısından Zencilerle mücadele eden ve iki tarafa da yönelen Abbasi devleti başarısız olmuştur. İsyanın öngörülemez şekilde yayılması ile ticari ve iktisadi anlamda yönetimde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada Tolunoğulları askeri ve mali zafiyet açısından örnek olarak gösterilebilir (Ulu, 2022). Abbasilerin Zenci isyanını bastırdıktan sonraki süreçte kendi içindeki ayrışmalarla baş edemediği görülmüştür (Ulu, 2022). Sosyal ve iktisadi açıdan isyanın önemine bakıldığında ise; toplumsal hayat üzerine kitlelerin yer değiştirmesine neden olmuş, yaşanan saldırılar neticesinde bölge halkı yanlarına bir şey dahi almayarak canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Bölgede yaşayanların ayrılması üzerine ticari faaliyetlerde durma meydana gelmiş, çiftliklerine geri dönen arazi sahipleri de belli bir süre köle çalıştırmamayı amaç edinmiştir. Bu yüzden Afrika'dan alınan köle sayılarında azalma bu doğrultuda da ticarete zayıflama meydana gelmiştir. Uzun yıllardır sürmüş olan Zenci isyanının ortaya çıkardığı olumsuz gelişmeleri bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildir. Dönem gereği Abbasiler isyanın etkilerini azaltmaya ve de isyanı hızla bastırmaya çalışsa da farklı dönemlerde o toplumda var olan grupların yarattığı unsurlar isyanı beslemiştir.

Sonuç

Abbasiler döneminde genel olarak Irak/Bağdat'ta özel olarak ise ilk etapta Basra, Samarra, Ahvaz gibi bölgelerde meydana gelen Zenci isyanının ortaya çıkışı insan gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu noktada Basra bölgesindeki bataklık arazileri ve büyük çiftliklerde çalıştırılmak üzere Doğu Afrika'dan getirilen Zenci köleler Ali b. Muhammed'in de yardımı ile on dört yıl boyunca Abbasi döneminde bu isyanı sürdürmüştür. İsyanın ortaya çıkmasında öncü olan Zenci

isyasının lideri Ali b.Muhammed, kölelerin yaşadığı zorlu hayat koşullarını, yaşamsal faaliyetlerinin engellendiğini kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda dile getirerek isyanı alevlendirmiştir. Bunu yaparken de hem dini sembolleri (Hz. Ali'den geldiğini iddia etmektedir) hem yazdığı şiirleri hem de Zencileri savunmasıyla birçok kişiyi yanına çekebilmiştir. İsyanı oluşturan bir diğer unsur olan Zenci köleler ise insani boyutu oluşturup farklı menşeler ve gruplardan meydana gelmektedir. Aslında Doğu Afrika'dan getirilen zencilerin köle olmak gibi bir talebi yoktu. Hatta bu doğrultuda küçük ayaklanmalara da kalkışmışlardı. Ancak bir anda bunu başaramamış 14 yıl süregelen isyanlarla hem Abbasi devletini hem de bölgede yaşayan halkın fizyolojik ve psikolojik açıdan durumlarını olumsuz yönden etkilemiştir.

İsyanların nedenleri kötü hayat koşulları, istenmeyerek çalıştırılma, ağır geçim sıkıntısı ve çalışma ortamı gibi faktörler neticesinde oluşmuştu. İsyanı hazırlayan en önemli sebeplerden birisi ise arazi yapısının değişip verimli toprakların zenginlerin eline geçmesiyle insan gücüne duyulan ihtiyaç olmuştu. Merkezi idarenin zayıflığı ve Şii isyanlar da kolaylaştırıcı sebepler arasında gösterilebilir. Özel anlamda çalışma konumuz olan kişinin rolü üzerinden Ali b.Muhammed'in ayaklanmada oldukça büyük etkisi görülür. Zenci köleler bu ayaklanmayı tek başına çıkaramayacakları gibi çıkarsalar dahi tam anlamıyla bu kadar organize şekilde yürütemeyecekleri ortadadır. Lider Ali b.Muhammed'in kilit rolü Zenci isyanında görülmektedir. Bunu karşılıksız yapmadığı ortadadır.

Ali b.Muhammed'in amacı Basra'daki şehir merkezini ele geçirmek olup bu doğrultuda yavaş yavaş belli başlı bölgelerden başlayarak kıyımlar ve katliamlar yapmıştır. Zenci kölelere çıkarları doğrultusunda vur emri vererek Basra'ya süreç içinde daha fazla yaklaşmıştır. Zenci isyanını görevlendirmede Muvaffak ile arasında birden fazla mücadele olmuşsa da en sonunda Muvaffakın galip gelip Ali b.Muhammed'in de öldürülmesiyle isyan bastırılmıştır.

Sonuç olarak, Zencilerin isyana kalkışabilmesinde Ali b.Muhammed'in verdiği cesaret bölgede yaşayan halkın zor durumda kalmasına, topraklarını terk edip göç etmesine neden olmuştur. Zenci kölelerin de kölelik durumundan kaçmak için isyana başvurmaları onlar açısından kurtuluş yolu olarak seçilse de Abbasi devletinin, yönetimin, halkın ve hatta Güney Irak dışındaki bölgelerin de isyandan başta psikolojik olmak üzere, iktisadi, ekonomik, askeri, ticari ve tabii fizyolojik anlamda hezeyanlara uğramasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAYDAR, Musa (2007). "Abbasi Tarihinde (H255-270/M869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- BOZAN, Oktay (2013). "Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları". İstem/22, s. 23-41

- ÇELİK, Sebahattin (2006). “Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(15), s. 95-106
- DEMİRCİ, Mustafa (2021). Siyah Öfke: Orta çağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı. Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul
- EL-HİBRİ, Tayeb (2021). The Abbasid Caliphate: A History. Cambridge University Press.
- KONAK, İbrahim (2018). “Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları”. İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, s. 1-38
- ÖZER, Sevda (2007). “19. Yüzyılda Mısır’da Kölelik ve Köle Ticareti” Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 5(1), s.65-84.
- SAMADİ, S. B., ve YÜKSEL, Ahmet T. (2008). “Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat’ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler”. İstem/12, s. 241-249
- TOR, D. G. (2017). “The Political Revival Of The Abbasid Caliphate: Al-Muqtafi And The Seljuqs”. Journal Of The American Oriental Society, 137(2), 301–314.
- ULU, Sümeyye (2022). Zenci İsyanındaki Mezhebi Unsurlar (255-270/869-883) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ULUIŞIK, Hatice (2019). “İlk Dönem Abbâsî Velihtları ve Eğitmenleri (132-232/749-847)”. İstem/33, s.189-211

EXTENDED ABSTRACT

Zanj Rebellion that emerged in Baghdad during the Abbasid period has been orchestrated by Ali b.Muhammad who claimed to be descended from Ali, the son-in-law of Prophet Muhammad. Such rebellion led by a non-Black person played a leading role in the black uprising is good case to comprehend the intra-social power struggle in the context of historicity and an important reference in understanding the passive role of the African ethnic group in this power struggle in the Baghdad cosmopolitanism of the period. In H.255/A.869, the emergence of the Black people's rebellion, namely Zanj Rebellion, took place in Iraq/Baghdad in general and in Basra, Samarra and Ahwaz in particular during the Abbasid period, stemmed from the need for manpower. At this point, the Black slaves brought from East Africa to work in the swampy lands and large farms in the Basra region continued this rebellion for fourteen years during the Abbasid period with the help of Ali b. Muhammad. Ali b. Muhammad, the leader of the Black people's rebellion, who was the initiator of the rebellion, ignited the it by expressing the harsh living conditions of the slaves and the obstruction of their vital activities in line with his own goals and interests. Ali B. Muhammed created a military and financial burden on the Abbasids by revolting the black slaves, became the main actor in the disintegration of the Abbasids and the end of the old glorious periods of the southern regions.

The aim of Ali b.Muhammad was to seize the city center in Basra, and in this direction, he made massacres and slaughter, starting from certain regions gradually. He got closer to Basra in the process by ordering the black slaves to shoot in line with their interests. He was able to attract many people with the use of religious symbols (he claimed to be descended from the Prophet Ali), the poems he wrote and his defense of the Black people. Black slaves, another element of the rebellion, represent the human aspect of the rebellion and belong to different origins and groups. These people, in fact, did not demand to be slaves when they were brought to the area. They even attempted small uprisings to refuse it before the rebellion.

In the end, the rebellious Zanj has put Baghdad in trouble in terms of security, and the leader of this uprising, Although there was more than one struggle between him and Muvaffak in assigning the black rebellion, the rebellion was suppressed when Muvaffak was victorious, Ali b.Muhammad, failed in his attempts to build their own dominance, and the uprising ended in H.270 / M.883 with the murder of Ali. The magnitude of such revolt was so significant, since it had adversely influenced administration, commercial activities, military and economic structure of Baghdad. The rebellions that lasted for 14 years negatively affected both the Abbasid state and the physiological and mental conditions of the people who lived in the region. As a result, the courage given by Ali b.Muhammad in the rebellion of the Black people caused the people living in the region to be in a difficult situation and to leave their lands and migrate.

Although the rebellion of the black slaves to escape from slavery was chosen as the way of salvation for them, it caused the Abbasid state, the administration, the people and even the regions outside of Southern Iraq to suffer from the rebellion, especially in psychological, economic, economic, military, commercial and natural physiological senses.

The aim of Ali b.Muhammad was to seize the city center in Basra, and in this direction, he made massacres and slaughter, starting from certain regions gradually. He got closer to Basra in the process by ordering the black slaves to shoot in line with their interests. Although there was more than one struggle between him and Muvaffak in assigning the black rebellion, the rebellion was suppressed when Muvaffak was victorious and Ali b. Muhammed was killed in the end.

As a result, the courage given by Ali b.Muhammad in the rebellion of the Blacks caused the people living in the region to be in a difficult situation and to leave their lands and migrate. Although the rebellion of the black slaves to escape from slavery was chosen as the way of salvation for them, it caused the Abbasid state, the administration, the people and even the regions outside of Southern Iraq to suffer from the rebellion, especially in psychological, economic, economic, military, commercial and natural physiological senses.